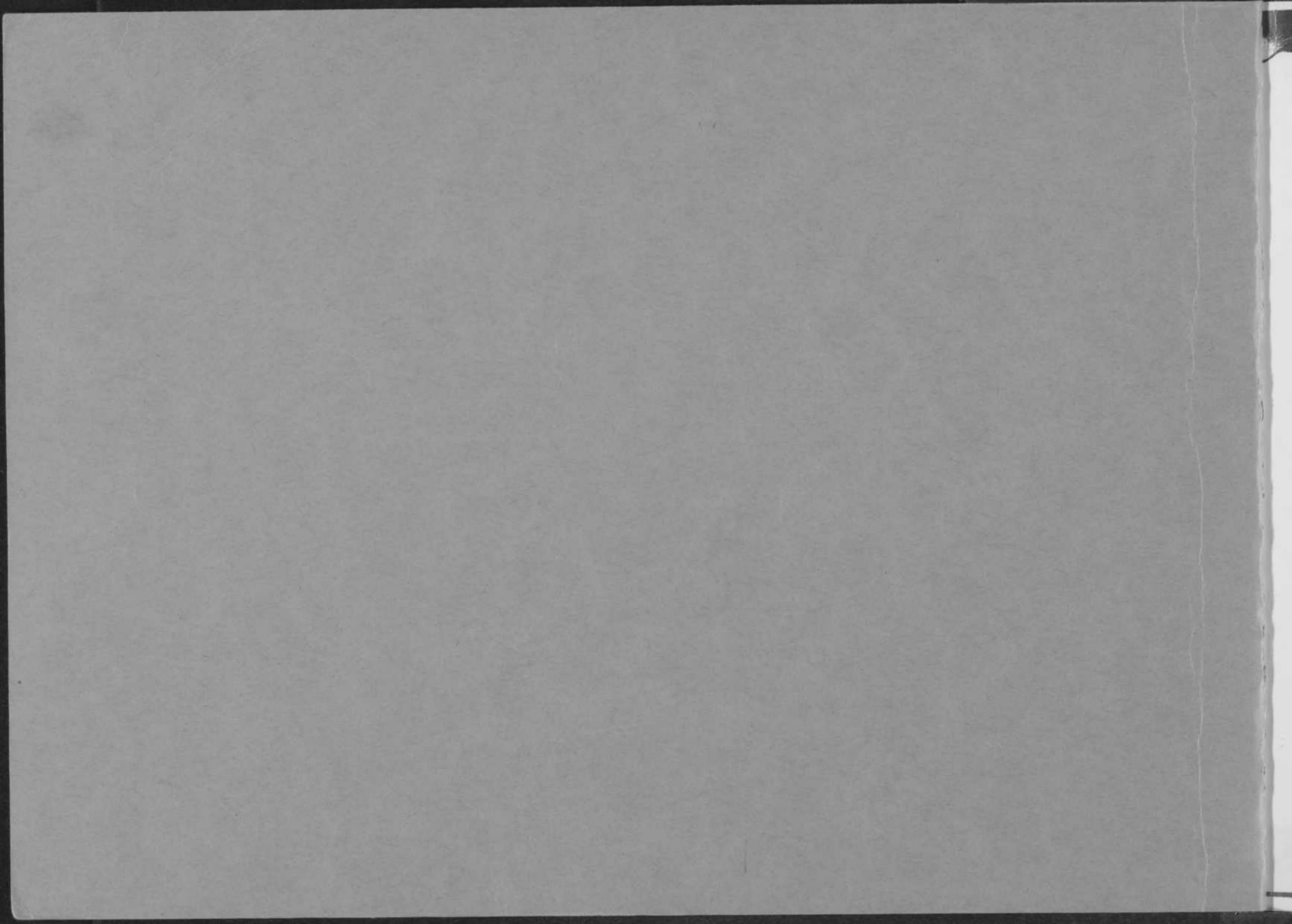

Br G 03-203

DE KRIS EN HARE VOORBEELDEN IN HET MUSEUM VAN AZIATISCHE KUNST

DOOR

TH. B. VAN LELYVELD

Het is met een zekeren schroom, dat wij hier, zij het in zeer beknopte vorm, het ingewikkeld chapiter kris aanroeren. Want klein is het kringetje adepten in de geheimen van de kris, maar zelfs bij deze enkelingen dringen telkens nog vele vragen naar voren, ook zij tasten telkens nog in het duister. Wel mankeert het, naast de Javaansche handschriften in de archieven van den Jogjaschen kraton, in die van het Pakoe Alam'sche Huis en elders, niet aan literatuur en aan ontelbare gegevens over de kris. Wanneer men daarbij de reeks auteurs nagaat, Hollandsche en enkele Duitsche, die er grondige studies aan hebben gewijd na 1871, toen het nu schier onvindbare boekje van F. L. Winter verscheen, dan zou allicht worden verondersteld, dat thans ongeveer wel het laatste woord gezegd zal zijn. Niets is echter minder waar; afgezien van het feit, dat zelfs de ethnologische beteekenis nog niet is vastgelegd, blijven er aangaande het wezen en den oorsprong van dit wonderlijke wapen met al zijn magische, mythische en symbolische elementen, nog vele vragen onbeantwoord.

Bij een beschouwing van de in het Amsterdamsche Museum tentoongestelde krissen, die, met het oog op het uitsluitend aesthetische doel van deze instelling, louter zijn bijeengebracht uit aesthetische overwegingen, en daarom grootendeels bestaan uit pronk- en staatswapens, is het gewenscht zich niet te beperken tot de schoonheid dezer wapens. Want de kris is juist een frappant voorbeeld van een Aziatisch gebruiksvoorwerp, waarvan de vorm geheel wordt beheerscht

door en in direkt verband staat met een samenstel van religieuze, hier animistisch-magische begrippen. Daardoor heeft elke lijn, elke verhouding en schier elke versiering vaste bedoeling en vaste beteekenis ter bereiking van de bovennatuurlijke kracht van het wapen, of ter symboliseering van zekere ideeën. Daarbij mogen de technische eischen van betrouwbaarheid onder een en ander niet lijden.

Dat ten slotte de verschillende medewerkers aan de vervaardiging van dit wapen — de ijzersmeder, de beeldhouwer van het heft, de scheedemaker, de goud- en zilversmid, tevens juwelier — het voorwerp wisten op te bouwen tot een object van harmonische en exquize schoonheid, getuigt van een kostbare kunst- en beschavingsontwikkeling.

Niet evenwel van kunst in Westerschen zin, omdat in Azië, tot voor kort, kunst een functie was van sociale behoefte en van sociale noodzaak, omdat die kunst afhankelijk was van bepaalde regels en als handwerk werd betaald; voorts omdat in Azië kunst ontstond uit een algemeen aesthetisch idee, maar ook omdat er geen kunst bestond zonder beteekenis en het geen kunstenaars kende uit een individueel beroepsverlangen. Bij het bekijken van vroegere Aziatische kunst dient dus altijd rekening te worden gehouden met de, tot in alle onderdeelen vormbepalende, inherente geestelijke bedoelingen en met de beteekenis van het object. De belangstelling wordt hierdoor geprikkeld, het schoonheidsgenot belangrijk versterkt.

Wat dan de kris betreft, zij is geenszins

357

Adr. van de Velde (met medewerking van Willem?)

strekt, door beiden van hetzelfde punt af genomen. De figuren lijken op beide stukken van dezelfde hand en zijn dan natuurlijk van Adriaen, maar het water, vooral de brekende golfslag in de branding, vertoont eveneens een groote verwantschap in toets en behandeling. Als dit op beide werken van dezelfde hand is, wat zéér waarschijnlijk lijkt (het origineel kon ik tot mijn spijt niet zien, zoodat ik alleen op de foto ben aangewezen), zou natuurlijk Willem de auteur zijn en zou men hier het bewijs zien, dat hij zijn broeder ook vriendelijke wederdiensten bewees, als deze die noodig had en dat de samenwerking der beide broeders zeer innig was. De betrekkingen tusschen kunstenaars

waren in de 17e eeuw, wij weten het wel, veel intiemer dan thans; de voorbeelden van samenwerking zijn ons van talloze artisten bekend, want specialiseeren, samengaand met waardeering voor elkanders kundigheden, was een hunner karaktertrekken.

Men zou hier dan het bijzondere geval voor oogen hebben, dat twee kunstbroeders een soort wedstrijd zijn aangegaan om hetzelfde gegeven met elkanders medewerking te ver-eeuwigen.

Ver uiteen loopt de visie op dit stukje van hun vaderland zeker niet en het wordt hier duidelijk, hoe verwant in wezen de kunst der beide broeders is.

$$623 = 54$$

$$734 = 54$$

Lelyveld

84/3

als de Westersche dolk een stootwapen zonder meer. Dezelfde primaire instincten en demonische oerdriften die den animistischen mensch er toe dreven om, als uitvloeisel van zijn duistere angstgevoelens voor de hem bedreigende, onzichtbare machten, uit hout of in steen zekere voorstellingen te scheppen, waaraan bepaalde magische functies werden toegekend, gaven ook aan de kris een zoodanige gedaante, dat het mogelijk werd te beschikken over afwerende en beschermende krachten. In alle opzichten was de kris dus een magisch wapen, dat van groote betekenis was voor den bezitter en voor diens levenslot. Hoewel in zwakker mate, heeft zij tot op den huidigen dag, haar magisch karakter behouden. Zooals wij het indertijd door het Hoofd van het Pakoe Alam'sche Huis, bij het toonen van zijn staatsielansen hoorden verklaren, dat deze ieder een eigen ziel en een eigen macht hadden, zoo bezit ook de kris, volgens zijn bezitter, evenals een mensch, een eigen ziel, maar haar krachten gaan die van den mensch verre te boven.

De verfijnde krissensmeder of empoe, behoort, helaas, tot het verleden. Veelal stammende uit een zelfde empoeslacht, bekleedde hij vroeger, als schepper van wapens met bovennatuurlijk vermogen, een eervolle positie aan het hof en in de kaboepatèn's der regenten. Bewust van zijn bijzondere daad, werd door hem, vóór het vervaardigen van een nieuwe kris, een alleszins gunstige dag berekend; tot deze aanbrak, leefde hij in afzondering. Dan, alvorens zijn arbeid te beginnen werden de geesten gunstig gestemd door een uitgebreid ritueel, o.m. door een zeer samengesteld spijsoffer, waarbij bloemen werden geplaatst en wierook werd gebrand. Demonische krach-

ten werden hierdoor verwijderd, het gevaar werd bezworen dat zij zich in de kris zouden nestelen.

Den op last van vorsten, met het oog op bepaalde magische hoedanigheden, in bepaalde vormen uitgevoerden krissen, werden titels toegekend gelijk aan die van hoogwaardigheidsbekleeders. Tal van legenden zijn aan deze krissen verbonden; zij waren van betekenis in de geschiedenis van het rijk, befaamd om hun fameuze daden. Zorgvuldig worden zij nu nog aan de hoven en bij de hooge hofbeambten bewaard als poesaka, d.w.z. als heilige erfstukken die magische kracht bezitten. Want daaronder zijn er, die den eigenaar beveiligen voor rampen, voor verwondingen in den strijd, die hem geluk aanbrengen, of het volk behoeden voor epidemieën. Het lemmet wordt met geurige oliën „gevoed”, het mag zoo min mogelijk worden aangeraakt, slechts bij hooge uitzondering worden ontbloot; het heel langzaam trekken uit de scheede heeft plaats met den grootsten eerbied, bij het éénmaal reinigen per jaar der vorstelijke poesaka-krissen, worden door den pengoeloe gebeden gepreveld, de vorst zelf, met ontbloot bovenlijf, maakt wijdingsvol een hooggeheven sembah.

Is dit wapen absoluut Javaansch?

Over den oorsprong vertelt de Javaan verschillende legenden, die voor den Westerling slechts in zoo verre waarde hebben, dat zij soms gegevens bevatten ten bate van het verband der dingen. Aangenomen moet worden, dat de kris op Java bekend was in een vroegere periode dan die der z.g.n. Madjapahit-kris, waarvan de oudste vorm voorzien is van een greep die een staande mannelijke figuur voorstelt met de handen op de bovendij. De overeenkomst van deze figuren met voor-

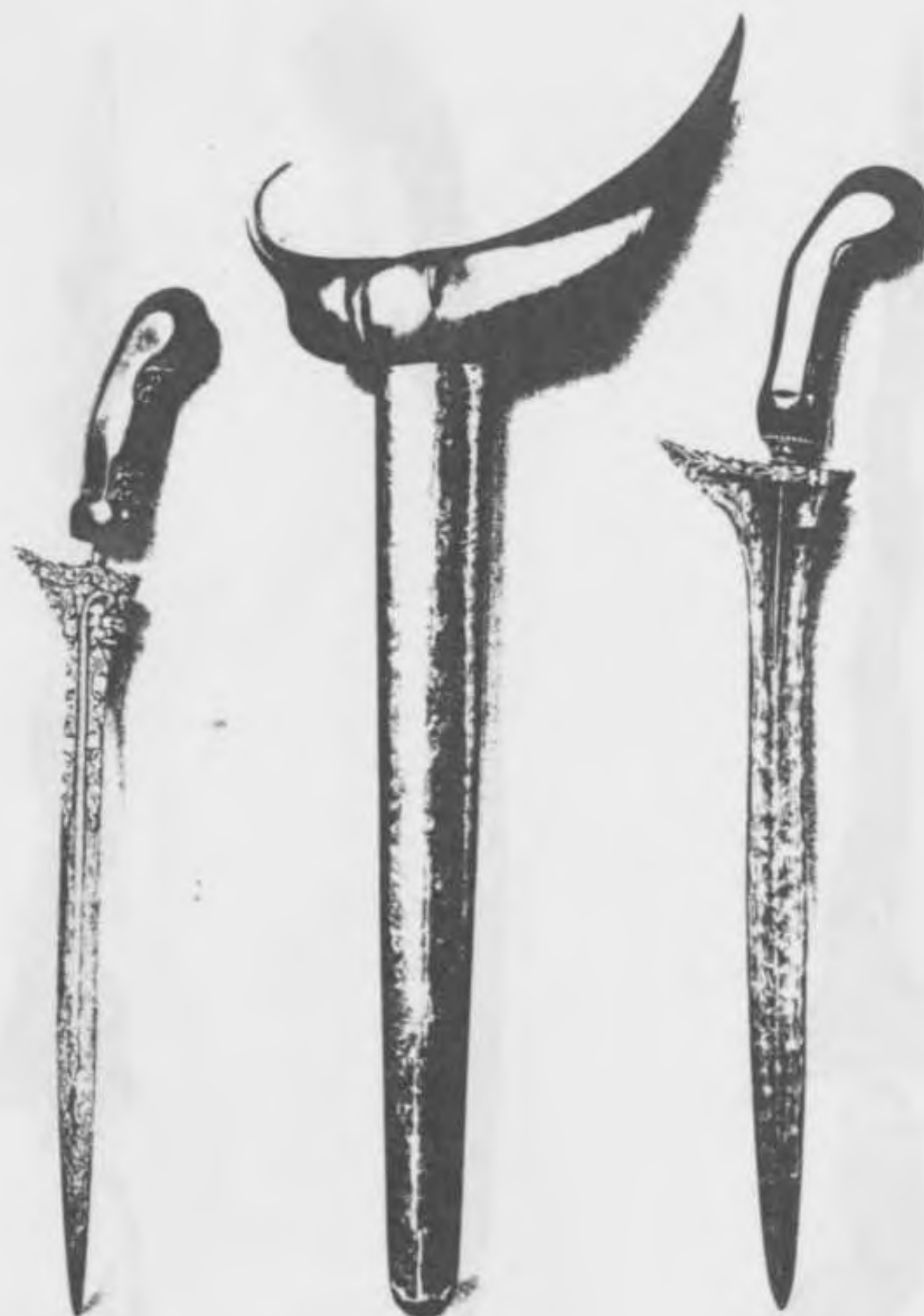

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

625.54
734.54
10/10/10

the first of these is the spearhead, which is made of bone or stone and is shaped like a leaf. The second is the shaft, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The third is the fletching, which is made of feathers and is used to help the spear fly straight. The fourth is the tail, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The fifth is the point, which is made of bone or stone and is shaped like a leaf. The sixth is the base, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The seventh is the handle, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The eighth is the guard, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The ninth is the pommel, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The tenth is the cap, which is made of wood and is decorated with bands of red and black.

the first of these is the spearhead, which is made of bone or stone and is shaped like a leaf. The second is the shaft, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The third is the fletching, which is made of feathers and is used to help the spear fly straight. The fourth is the tail, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The fifth is the point, which is made of bone or stone and is shaped like a leaf. The sixth is the base, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The seventh is the handle, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The eighth is the guard, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The ninth is the pommel, which is made of wood and is decorated with bands of red and black. The tenth is the cap, which is made of wood and is decorated with bands of red and black.

ouderbeelden uit Nias, deed aanvankelijk denken aan Indonesische herkomst. Wel zijn later in Tonkin en in Annam dolkfragmenten gevonden met een staande figuur, veel gelijkend op die van het Madjapahit-wapen en eveneens met een tweesnijdend recht of symmetrisch gevamd lemmet, doch het zou gewaagd zijn deze te beschouwen als de prototypen van de tweesnijdende Javaansche kris, waarvan eerst bij de latere vormen de afzonderlijke greep en het lemmet aan elkaar werden gesmeed. De hierbij toegepaste mythische figuren, hoewel in Indonesischen geest gestyleerd, wijzen regelrecht op Voor-Indische invloeden.

Onbetwistbaar staat wel vast dat het lemmet van de kris de uit de Indische en andere mythologieën bekende slang voorstelt, de centrale figuur van het pantheon, het symbool van de schepende, behoudende en genezende kracht. Reeds in het Ramâyana is er meermalen sprake van samenhang tussen zwaard en slang.

Er is echter een rechte en een uitgesproken slangvormige kris.

De rechte oervorm (fig. 1, 3, 5, 7 en 9) wordt beschouwd als de kluizenaar-draakslang in de rust van de tapa, d.i. de meditatie en contemplatie. Deze opvatting is weliswaar in overeenstemming met het feit dat de slangvormige kris, die vóór-Mohammedaansch van oorsprong is, de beweging aangeeft van de slang of nâga; aanemelijker lijkt evenwel de meening, dat met het rechte wapen de penis van een godheid is bedoeld.

Van beide soorten bestaan tal van afwijkende vormen, verschillend zijn dus ook de magische eigenschappen. Zoo is het aantal golven in het lemmet, het met leven bezielde deel der kris, zeer ongelijk; het varieert

tusschen 3 en 31 en is altijd oneven. Aan den onderkant van het lemmet is meermalen een olifantssnuit te vinden (fig. 6, 7, 8 en 12), een versieringsmotief dat onmiskenbaar samenhangt met het Hindoe-Javaansche makara-motief.

De beteekenis der scherphoekige of dorenachtige uitsteeksels, die zich aan de andere zijde, onder het puntvormig uiteinde van de lemmetbasis bevinden — zie alle museum-exemplaren — ligt nog in het duister; de insnijdingen die in het midden-onderdeel van het lemmet zijn aangebracht (fig. 8), zullen beschouwd moeten worden als bloedgleuven.

Een belangrijke, beteekenisvolle en fraaie versieringswijze van het lemmet is verkregen door de zeer ingewikkelde en langdurige pamor-bewerking, d.i. het met nikkelhoudend meteorijzer zoodanig herhaald insmeden, uitslaan, wringen en aaneenlasschen van het lemmetstaal, dat ten slotte, door nabehandeling met arsenicum en citroenzuren, min of meer blanke arabesken ontstaan, een techniek die, via de Hindoe's, afgeleid is van het Perzische damasceeren. In het laatst van de vorige eeuw werd het meteorijzer dikwijls vervangen door nikkelstaal, waardoor de pamor-figuren zich blanker afteekenden en het wapen aan stevigheid won. Dergelijke krissen missen echter het magisch element, eigen aan een stof, afkomstig uit den hemel. Op de lemmeten van fig. 1, 3, 5, 8, 9 en 12 zijn de buitengewoon goed geslaagde pamor-arabesken zóo zuiver, zóo zilverig-blank, dat, ook in verband met de sterke hoedanigheid van het lemmet, daarbij vermoedelijk geen meteorijzer is gebruikt, zooals ongetwijfeld wel het geval is bij de moiré-achtige, grijzige gepamorde lemmeten, afgebeeld op fig. 4, 6, 7 en 11, die daarom ouder, enkele

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

zelfs veel ouder, moeten zijn. Opmerkelijk is de reliëf-damasceering op de lemmeten 6 en 7, die alleen mogelijk was bij gering nikkelgehalte.

De zilverige lijncomplexen zijn niet toevallig ontstaan, zij hebben — dit maakt de bewerking zoo gecompliceerd — opzettelijke vormen met bepaalde beteekenissen. De vijf oer-motieven, die de namen van planten dragen, zijn, volgens Rassers' zeer aanneembare uiteenzettingen in zijn Pandjiroman, oorspronkelijk, evenals bij zekere batik-patronen, de namen van totems en subtotems. Onder de ongeveer 25 overige zijn er, die de suggestie oproepen van wolken, van gouden golven, gouden regen, uitloopers van een berg. Met de onnaturalistische voorstellingen hebben, zooals steeds bij totemistische afbeeldingen, de namen echter niets of uiterst weinig gemeen. Bezien wij de figuratie op de museum-krissen, dan blijkt, dat op drie de goddelijke oer-vormen zijn weergegeven. Op het lemmet van fig. 3 is n.l. het motief beraswoeta, d.i. uitgestrooide rijstkorrels, aangebracht; een andere voorstellingswijze van dit motief geeft het lemmet op fig. 5, terwijl die op fig. 6 het motief kembang pala of de notemuskaatbloem toont, en op fig. 7 het blarak-ngirid-motief, d.w.z. aaneengeregen klapperblaren, is gedamasceerd.

Op de Balische krissen is het aantal motieven minder groot, de meeste zijn zelfs aan toeval te danken. Intusschen geven de lemmeten op fig. 8, 9, 11 en 12 voortreffelijke voorbeelden van Balische pamorkunst. Een bijzonderheid zijn, nabij het lemmeteinde van kris 9 (op de foto niet te onderscheiden) de teekens Mang, Hoeng, Ang, die, in goud-incrustatie aangebracht, vóór het harden van het metaal, onder het bren-

gen van offeranden, door den priester geschreven werden. De kracht van wind, water en vuur werd daardoor in het wapen opgenomen. Een dergelijke kris werd eertijds, evenals andere met figurale inscripties, die dus van groote beteekenis waren, op last van den vorst, na algeheele afwerking, op een daartoe gekozen gunstigen dag, in den tempel op plechtige wijze gewijd. Na de uitgesproken gebeden en na de gebrachte spijsoffers, werd verondersteld dat de godheid zijn krachten aan het wapen had overgedragen. De poesaka-wapens van Balische aanzienlijken worden nu nog op gezette tijden door den pedanda gezegend.

Zeldzame pracht en rijkdom werd, nevens de pamor-beteekening, aan het aristocratische wapen verleend door de zeer verfijnde goudversiering van het lemmet. Men zie hiervoor vooral de kleine vrouwenkris op fig. 1 en het lemmet van fig. 4. De teekening werd in het gloeiend metaal met kleine beiteltjes gecizeleerd, daarna werden goudblad en dun gouddraad voorzichtig ingehamerd. Steeds is het motief een geschubde nâga, die recht in de magische pamorlijnen ligt of bij de gegolfde kris er doorheen kronkelt; het bovenlichaam is omgeven door een goudornament van rythmisch geordende bebloemde bladranken. De nâga-kop met opengesperden bek en slag-tanden is veelal gekroond, zooals bij fig. 4 en 11. De ornamentale vormen en styleering hebben bij deze goud-incrustaties een zoodanige uiterste verfijning bereikt, dat smaak en opperste kunstzin van den Javaanschen edelsmid alleszins te bewonderen zijn.

De greep, die meermalen uitmunt door prachtig snijwerk, geeft allerlei voorstellingen weer, waarvan soms het ontstaan niet is vast te stellen. Een zeer

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

veel voorkomende is de Garoeda, de goudgeveugelde, glanzende vogelkoning, een mythische figuur, bekend uit talloze sagen, die uit magische overwegingen uitermate gezocht is. Als krisgreep stelt de Garoeda in de eerste plaats de vijand van de nâga voor; hij is de slangenverdelger, de dooder van de slangdemonen. Bovendien beschikt hij over tal van bovennatuurlijke eigenschappen, waarvan, ten opzichte van de kris, de voornaamste zijn: onkwetsbaarheid, het verwekken van schrik, het zich onzichtbaar maken. In den loop der tijden is de krisgreep echter zoodanig volgens Indonesische sieropvattingen vervormd, dat de oorspronkelijke gedaante dikwijls schier onherkenbaar is geworden. Een veel voorkomende voorstelling is die, waarbij de vleugellooze Garoeda een menschenlijken vorm heeft aangenomen en wel in gehurkte houding met de handen op de knie, een vorm verwant aan de Madjapahit-krisgreep van de gehurkte menschenfiguur in Hindoe-Javaansche dracht. Voorbeelden zijn de grepen van fig. 4 en 6, waarbij van de menschen-gedaante slechts rudimentaire vormen zijn overgebleven; alleen de puntig uitstekende neus, die naar achteren in een kam overgaat, duidt op een vogelsnavel. Door den sterk voorover gebogen kop heeft de greep een pistoolkolfvorm gekregen, ten bate van een stevig houvast in de hand.

Dat ook de râksasa-figuur, vooral op Bali, als krisgreep zeer in zwang is, vloeit niet alleen voort uit de omstandigheid dat de râksasa bij uitstek de verdrijver is van kwade geesten, maar vooral omdat hij, wat zijn eigenschappen betreft, vele mythologische overeenkomsten heeft met de Garoeda. Door den sterken zin voor ornament hebben de râksasa-grepen meermalen

zulke floralistische overwoekeringen ondergaan, dat de eigenlijke figuur geheel zoek is geraakt, zooals bij de greep van fig. 11. Ook bij de zoo fraai gesneden ivoren Madoereesche greep van fig. 7, zijn de symbolen moeilijk herkenbaar.

De specifiek Midden-Javaansche greep is in kemoening-hout gesneden en daarna geglansd. De vorm is zeer eenvoudig (fig. 1, 3 en 5), maar ook hier dient weer een menschedaante in gebogen houding te worden herkend; de hoofdvorm en al de benamingen der onderdeelen wijzen hierop. Het aan de binnenzijde, den buik, gesneden bovenste ornament is een gestyleerd gelaat, terwijl het onderste wellicht de genitaliën voorstelt. Kenschetsend voor de Solosche greep is, dat boven het aangezicht een scherp uitsteekseltje is te zien, dat de lip van den op Solosche wijze gedragen hoofddoek voorstelt; bij fig. 3 is dit aanwezig, de kris van fig. 1 is dus een Jogja'sche. Elk krulletje dezer gesneden motieven heeft een eigen beteekenis en draagt een afzonderlijken naam; kleine verschillen in de teekening, voor den Westering nauwelijks te onderkennen, hebben groote waarde voor den bezitter.

De steelring tusschen greep en lemmet is bij de staatswapens dikwijls een meesterstukje van edelsmeedkunst, zooals b.v. die van fig. 3, 4, 6 en 7. Versiering met edelsteentjes geschiedde niet louter uit schoonheidsoverwegingen, maar tevens omdat aan iedere steensoort bijzondere magische hoedanigheden werden toegekend. Zoo zijn de gouden steelringen van de krissen 3 en 4 omringd door diamantjes met de krachten van het licht, terwijl die van de Balische kris, op fig. 12 afgebeeld, verfraaid is met robijntjes,

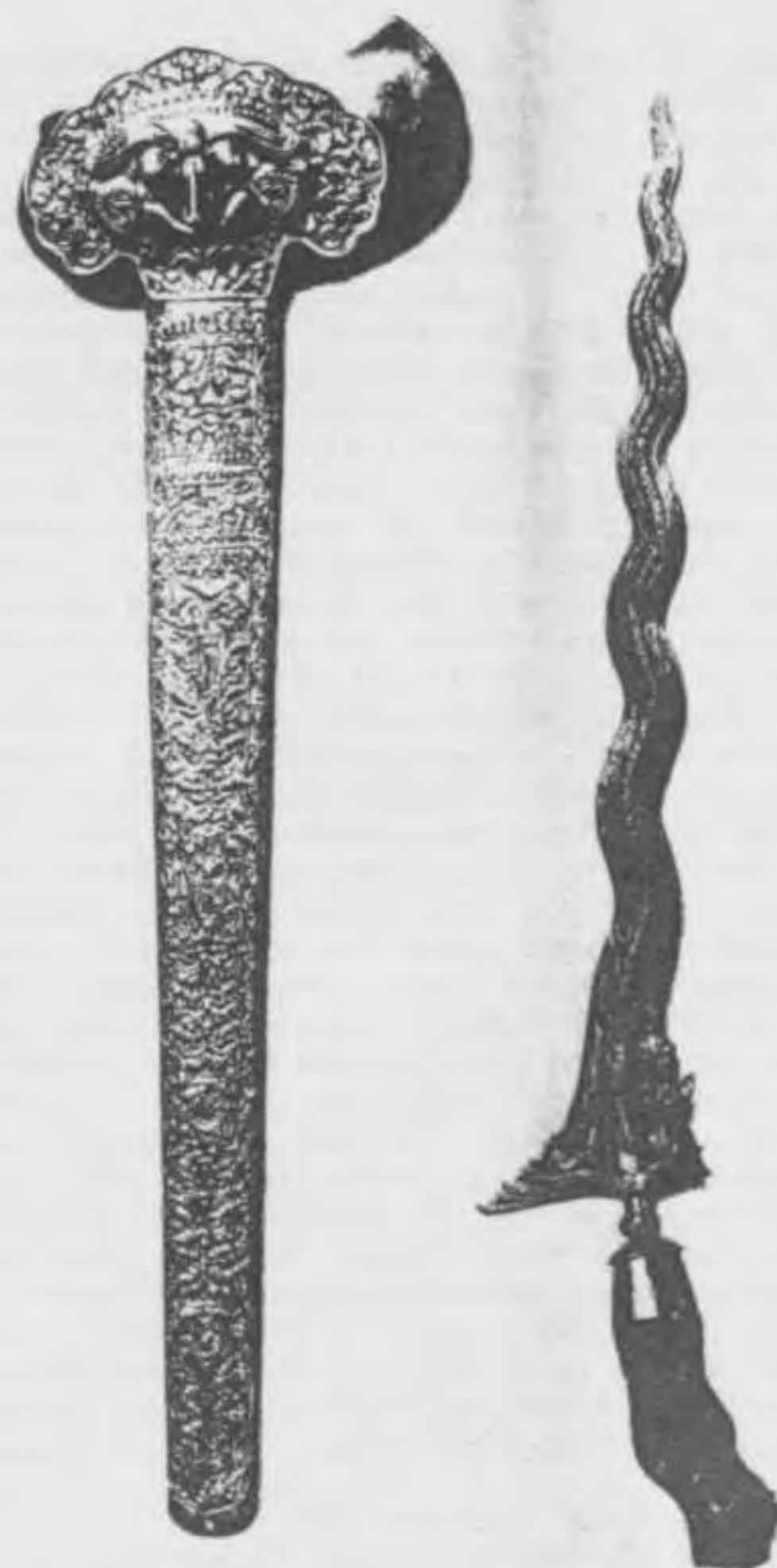

Fig. 10

Fig. 11

die den drager behoeden voor vrees. een verfijnde wijze op de gouden De wonderkrachtige kris wordt bescheede van fig. 2 het heilige vleugelschermd door een houten scheede, motief is gegraveerd, hoe feilloos en

waarvan het bovendeele of huis de sierlijkelijnen van den scheepsvorm aangeeft, zooals bij fig. 2; mogelijk werd hiermede het doodenschip gesymboliseerd.

Andere vormen van het huis zijn van den scheepsvorm afgeleid, o.a. de veel voorkomende niervorm, zooals bij de Balische kris op fig. 10. Door den vorm van het huis is de herkomst te bepalen, zoo is de kris van fig. 2 uit Solo afkomstig, de niervorm is het Jogjasche type.

Op het overtrek van messing, zilver, verguld zilver, goud of een legering van goud, die soewasa heet, spreekt de sierlust zich meestentijds uitbundig uit. Het graveer- of drijfwerk, dat soms nog verfraaid is door edelgesteenten, kan van een buitengewone pracht zijn. Toch is men gebonden aan vaste, bij name genoemde motieven, terwijl ook zekere motieven, evenals van de batik, uitsluitend bestemd zijn voor de wapens van bepaalde hoogwaardigheidsbekleeders. Als voorbeelden zie men, op welk

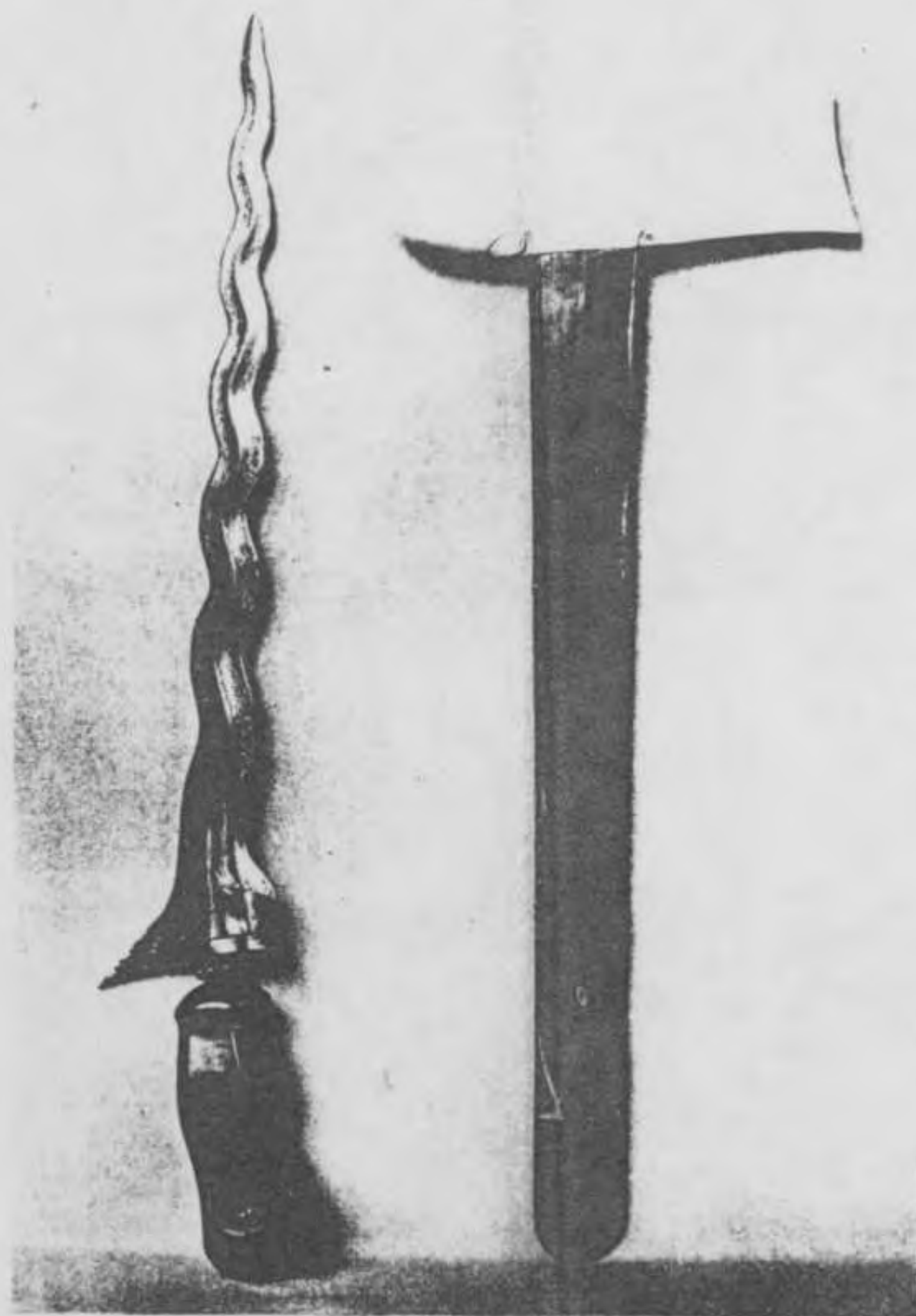

Fig. 12.

Fig. 13

hoe rythmisch op de Balische scheede van fig. 10 het ingewikkelde en ranke, floralistische ornament is gedreven. Het bovendeel dezer scheede wordt beschermd door een rāksasa (kāla- of banaspati-kop) met de vervaarlijke uitpuilende, spiraalvormige oogen.

Wanneer wij in het Museum van Aziatische Kunst deze precieuze wapens in de glazen vitrine uitgesteld zien, dan bewonderen en prijzen wij zonder voorbehoud al de verfijnde details van maaksel en versiering. Wij bedenken hierbij, ja zeker, de beteekenis dezer objecten als uitvloeisels van de geraffineerde beschaving der vroegere Javaansche en Balineesche edelen die, naast tal van andere fraaie gouden en zilveren gebruiksvoorwerpen, in de eerste plaats behoefte hadden aan een bij uitstek weeldewapen, maar, och, tegelijkertijd komen ook andere gedachten op. Die kostbare wapens getuigen immers van een mooie kunst die, helaas, voor goed voorbij is, van een inheemsche hooge cultuur die voorbij is, van een voorbijen tijd ook, toen de vorstelijke prachtliefvendheid den algemeenen kunstzin levendig hield. Dat heel veel veranderd is, bewijst ook de mogelijkheid, dat de vroegere min of meer hooge bezitters, aanvankelijk zoo uitermate gehecht aan hun wonderdoend, kostbaar wapen, aan hun heilig, gewijd poesaka, afstand daarvan hebben kunnen doen. Welke tragiek heeft hen daartoe bewogen?

Nu liggen de vroeger heilige en magische, de vroeger aanbeden krissen, ver van hun land, voor goed opgesloten in een glazen crypt. Hier in het verlichte, maar nuchtere Westen, hebben zij geen ziel meer, er is geen geloof in hun bovennatuurlijke herkomst, geen geloof in hun wonderdadige kracht, geen vrees voor hun onbegrensde macht. De rol die hun was toebedeeld in de geschiedenis van Java en van Bali is voor goed beëindigd. Geen waarde hebben zij meer als teekens van gezag en van waardigheid, geen getuige zullen zij meer zijn van ceremonieele hoffeesten, waarbij zij devotelijk omhangen werden met guirlandes van geurige melati's.

Zij hebben in al die opzichten afgedaan, doch niet als uitmuntende documenten van de verfijnde oud-Javaansche en Balische edelsmeedkunst. Daarom is het volkomen begrijpelijk dat zij nu, ter nauwkeuriger bezichtiging, hoewel in strijd met de vroegere adat, uit de scheede zijn gehaald, d.w.z. dat daardoor, volgens inlandsch idee, ziel en lichaam van elkander gescheiden werden, dat zij er nu niet alleen onbeschermd liggen naast hun mooi gevamd pèlèt-houten of rijkversierd metalen lichaam, maar o wee! te kijk voor menschen, die wel terecht hun uiterlijke schoonheid komen bewonderen, maar die de schouders ophalen voor het fabeltje van de bezielde, daardoor wonderdadige en heilige kris.

DE INGANG VAN HET GEBOUW

BESCHOUWING BIJ EENIGE WERKEN VAN ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

DOOR

IR. J. A. C. TILLEMA

De eerste indruk, welken de mensch van eenige zaak ontvangt, is in vele gevallen beslissend voor het oordeel dat hij daarover zal vellen. Men komt

een vertrek binnen en vóór men nog in de gelegenheid is geweest, zich nauwkeurig van wat aanwezig is rekenschap te kunnen geven, stelt men reeds vast

